

การใช้ประโยชน์เงินกองทุนหมู่บ้านในการแก้ปัญหานี้สินนอกระบบ ของเกษตรกร

The utilization of the national village fund for the informal debt solving of the agriculture

กมลชัย บัวสาย^{1*}, ดาว สองศรี¹, รุจิรา ไชยแสนท้าว¹, วัชรธร ดวงเกต¹ และ วิภาวดี เต็มพันธุ์¹
Kamonchai Buasai^{1*}, Dao Songsri¹, Rujilar Chaisantow¹, Warunthorn Duanggate¹
and wipavadee Termpan¹

บทคัดย่อ: การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) การดำเนินงานและสภาพปัญหาของกองทุนหมู่บ้านในอำเภอนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ และ 2) การใช้ประโยชน์เงินกองทุนหมู่บ้านของเกษตรกรในการแก้ไขปัญหาหนี้สินนอกระบบ สัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง 130 ราย นำข้อมูลที่ได้มาจัดเป็นหมวดหมู่ และวิเคราะห์เชิงสถิติ โดยใช้โปรแกรม SPSS for Windows ผลการศึกษา พบว่า ดำเนินงานโดยคณะกรรมการที่คัดเลือกจากสมาชิก มีหน้าที่พิจารณาเงินกู้ ตรวจสอบกำกับ ดูแล และชี้แจงผลการดำเนินงานให้แก่สมาชิกได้รับทราบ สภาพปัญหา พบว่า สมาชิกบางรายยังกู้เงินนอกระบบ เนื่องจาก ค่าใช้จ่ายในการประกอบอาชีพทางการเกษตรมีราคาสูงขึ้น และเป็นผู้ด้อยโอกาส ทำให้เกิดปัญหาในการส่งเงินคืน นอกจากนี้ยังพบว่า กลุ่มตัวอย่าง ร้อยละ 57.7 เป็นชาย อายุเฉลี่ย 48.36 ปี มีรายได้เฉลี่ย 127,104 บาทต่อปี และร้อยละ 96.9 สมาชิกนำเงินไปประกอบอาชีพการเกษตร การแก้ไขปัญหาหนี้สินนอกระบบโดยการรับสมัครสมาชิกเพิ่มขึ้น ส่งเสริมการออมเงิน จัดสวัสดิการ และจัดสรรกำไรเมื่อสิ้นปีบัญชี หน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้อง ควรจัดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สอบถามถึงสภาพปัญหา และความต้องการอย่างต่อเนื่อง เพื่อร่วมกันส่งเสริมและพัฒนาให้สามารถแก้ไขปัญหาของเกษตรกรได้อย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: หนี้สินนอกระบบ, เกษตรกร, กองทุนหมู่บ้าน

ABSTRACT: The overall purposes of this study were 1) to study the working process of The National Village Fund problems and troubles in Nong Bua Daeng District, Chaiyaphum Province and 2) to study the utilization of The National Village Fund for the informal debt solving of the agriculturists by interviewing 130 samples in order to organize the information in group and analyze the statistic by using SPSS program. The results were found that The National Village Fund was administrated by the committeemen who were voted by members. The duties were to examine, manage, administer the loan and report to members. The troubles were found that some members still borrow money from the loan shark because of the high expenses of agriculture and some members become one who is disadvantaged. These cause repayment problem. Moreover, it was found that 57.7% of sample was male, the average age was 48.36 years old and they earn 127,104 Baht per year. 96.9% of member spent the loan for agriculture. The ways to solve the informal debt problems were by enrolling new members, promoting saving, preparing the welfare and public benefit allocation. The organization which is related should prepare knowledge sharing, ask about occurred problem situations and member's need in order to promote and develop the member's problem solving permanently.

Keywords: Debt Solving Methods, Agriculturist, The National Village Funds

¹ สำนักงานกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ สาขา 5 164/7 ถนนรอบเมือง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น 40000 โทรศัพท์ 043-270251-2 โทรสาร 043-270253

National Village Urban Community Fund Office Branch 5 164/7 Rop Mueng Rd., Nai-Meuang Sub-district, Mueang District, Khon Kaen Province, 40000, Thailand. Tel: 043-270251-2 Fax: 043-270253

* Corresponding author: kamonchai@villagefund.or.th

บทนำ

ปัญหานี้สินของเกษตรกร นับว่าเป็นปัญหาสำคัญที่เกิดขึ้นในสังคมไทยมายาวนาน ซึ่งทุกภาคส่วนได้แก้ไขปัญหาดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง ดังปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-11 ยังได้ให้ความสำคัญ ต่อการยกระดับรายได้ การช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส พัฒนาความสามารถ การขยายโอกาสทางการผลิต การจ้างงาน ตลอดจนส่งเสริมอาชีพ และยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน ในปี พ.ศ. 2544 นโยบายของรัฐบาลที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาดังกล่าว คือ “โครงการทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง” (The National Village Funds) เพื่อเป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านและชุมชน เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ เสริมสร้างสวัสดิภาพ สวัสดิการ และการแก้ไขปัญหาของหมู่บ้านและชุมชนให้สามารถพึ่งพาตนเอง มีความเป็นอยู่ที่พอเพียง อบอุ่น เข้มแข็ง มีภูมิคุ้มกันทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งมีสำนักงานกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (สทบ.) ทำหน้าที่ประสานงานกับหน่วยงาน หรือองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ติดตามประเมินผล ตลอดจนให้ความช่วยเหลือในด้านต่างๆ แก่กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง โดยดำเนินงานภายใต้พระราชบัญญัติกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ. 2547 จากผลการศึกษาของ วโรทัย (2549) เรื่องสภาพภาคครัวเรือนของเกษตรกรในชนบทไทยต่อการมีหนี้สิน พบว่า เกษตรกรมีเงินออม เฉลี่ย 14,432 บาท มีหนี้สินเฉลี่ย 167,597 บาท โครงการของรัฐที่เกษตรกรเข้าร่วมมากเป็นอันดับ 2 คือ โครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง นอกจากนี้ อนุดิษฐ์ (2556) ได้รายงานผลการสำรวจสำมะโนการเกษตร พ.ศ. 2556 พบว่า ครัวเรือนผู้ถือครองทำการเกษตร ร้อยละ 42.9 มีหนี้สินเฉลี่ย 124,604 บาท โดยแยกออกเป็น ร้อยละ 70.9 เป็นหนี้ ธ.ก.ส. ร้อยละ 9.4 สหกรณ์หรือกลุ่มเกษตรกร ร้อยละ 8.7 กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ร้อยละ 6.6 สถาบันการเงินอื่นๆ ร้อยละ 3.1 เงินกู้ธนาคาร และร้อยละ 1.3 หน่วยงานราชการ ส่วนมูลเหตุการเป็นหนี้สินนอกระบบของ

เกษตรกรนั้น นภา และคณะ (2555) ได้รายงานว่าการที่มีค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น และมีรายได้ไม่เพียงพอต่อค่าใช้จ่าย ซึ่งมีสาเหตุสำคัญ คือ การไม่มีอาชีพเสริม การขาดแหล่งเงินทุน รายได้ต่ำไม่ต่อเนื่อง รายจ่ายสูงในภาคการเกษตรและนอกภาคการเกษตร แนวทางการแก้ไขปัญหาดังกล่าว คือ การมีอาชีพให้แกชุมชน การลดดอกเบี้ยเงินกู้ในระบบ การพักชำระหนี้ การเพิ่มแหล่งเงินทุนในระบบ การจัดให้มีตลาดสำหรับผลผลิตทางการเกษตร การจัดจ้างงานในชุมชน การพัฒนาการเกษตร และการลดค่าวัสดุการเกษตร ตามลำดับ อย่างไรก็ตาม จากการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลา 12 ปี (พ.ศ. 2544-2556) พบว่า กองทุนหมู่บ้านในอำเภอหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ ส่วนใหญ่ประสบปัญหาที่สำคัญ เช่น สมาชิกบางรายยังกู้เงินนอกระบบ เนื่องจาก ค่าใช้จ่ายในการประกอบอาชีพทางการเกษตรมีราคาสูงขึ้น และเป็นผู้ด้อยโอกาสประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไปไม่มีที่ดินทำกิน ไม่มีหลักทรัพย์สินค้ำประกันเงินกู้ อีกทั้งบางหมู่บ้านมีความห่างไกลจากสถาบันการเงิน ซึ่งสภาพปัญหาดังกล่าวสำนักงานกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ สาขา 5 ในฐานะหน่วยงานส่วนภูมิภาคที่ดูแลรับผิดชอบ และได้ดำเนินงานตามนโยบายของรัฐบาลมาโดยตลอด จึงทำการศึกษาโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) การดำเนินงานและสภาพปัญหาของกองทุนหมู่บ้านในอำเภอหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ และ 2) การใช้ประโยชน์เงินกองทุนหมู่บ้านของเกษตรกรในอำเภอหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งข้อมูลดังกล่าวจะสะท้อนถึงปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการแก้ไขปัญหาหนี้สินนอกระบบให้กับเกษตรกรได้อย่างแท้จริง

วิธีการศึกษา

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาจากกฎหมายและระเบียบ ที่เกี่ยวข้อง ตำรา หนังสือ บทความวิชาการ สื่อสิ่งพิมพ์ วิทยานิพนธ์ วารสาร และข้อมูลต่างๆ เช่น รายงานผลกิจกรรมหรือโครงการที่เกี่ยวข้องกับกองทุน

หมู่บ้านและชุมชนเมือง นำข้อมูลที่ได้มาจัดเป็นหมวดหมู่ และใช้วิธีการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) สัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างที่เป็นคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านในอำเภอหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ ในปี พ.ศ. 2554 จำนวน 130 ราย โดยศึกษาประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์เชิงสถิติ โดยใช้โปรแกรม SPSS for Windows เพื่อบรรยายอธิบายเหตุผลตามวัตถุประสงค์

ผลการศึกษา

การดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน

กองทุนหมู่บ้านในอำเภอหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ มีทั้งหมด จำนวน 130 กองทุน ส่วนใหญ่ร้อยละ

99.2 ได้จดทะเบียนเป็นนิติบุคคล ดำเนินงานโดยคณะกรรมการที่คัดเลือกจากสมาชิกชายและหญิง ผู้มีความรู้ความสามารถ เสียสละ และเป็นที่ยอมรับของประชาชนในหมู่บ้านและชุมชน เข้ามามีส่วนร่วมเป็นคณะกรรมการในสัดส่วน ที่ใกล้เคียงกัน จำนวน 9-15 คน มีหน้าที่พิจารณาเงินกู้ ตรวจสอบ กำกับ ดูแล ตลอดจนชี้แจง ผลการดำเนินงานให้สมาชิกได้รับทราบ และจัดสรรกำไรเมื่อสิ้นปีบัญชีตามมติที่ประชุมเสียงส่วนใหญ่ของสมาชิก โดยยึดระเบียบ ข้อบังคับของแต่ละกองทุนเป็นหลัก เพื่อให้มีความสอดคล้องกับสภาพทางสังคม เศรษฐกิจ ประเพณี และวัฒนธรรมซึ่งมีกิจกรรมต่างๆ ดังนี้

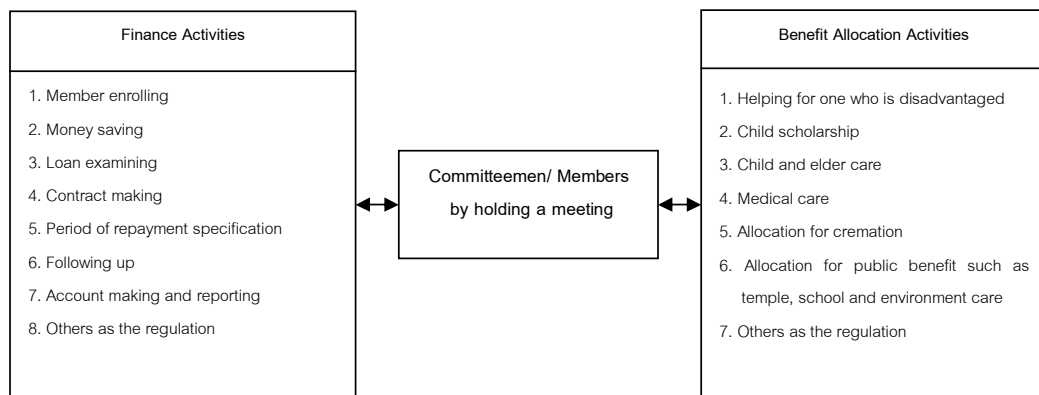

Figure 1 The activities of The National Village Fund

สภาพปัญหาของกองทุนหมู่บ้าน

จากการศึกษาสภาพปัญหาของกองทุนหมู่บ้านในอำเภอหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ ทั้ง 130 กองทุน พบว่า 1) สมาชิกไม่สามารถชำระคืนเงินกู้ได้ตรงตามระยะเวลาที่กำหนด เนื่องจากบางอาชีพมีกิจกรรมที่ต้องอาศัยระยะเวลา เช่น การปลูกสัตว์ และการประมง เป็นต้น 2) สมาชิกบางรายยังกู้เงินนอกระบบจากญาติ พี่น้อง เพื่อนบ้าน หรือนายทุน เนื่องจากค่าใช้จ่ายในการประกอบอาชีพทางการเกษตรมีราคาสูงขึ้น เช่น ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง ค่าขนส่ง ค่าแรงงาน ค่าพันธุ์พืช และ

ค่าปุ๋ยเคมี เป็นต้น ส่วนใหญ่เป็นสมาชิกที่ประกอบอาชีพการเกษตรที่ใช้พื้นที่จำนวนมาก เช่น ข้าว อ้อย มันสำปะหลัง ยางพารา เป็นต้น และ 3) สมาชิกบางรายเป็นผู้ด้อยโอกาส ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป ไม่มีที่ดินทำกิน จึงไม่มีหลักทรัพย์ค้ำประกันเงินกู้จากสถาบันการเงิน ดังนั้น กองทุนหมู่บ้านจึงเป็นทางเลือกหนึ่งโดยเปิดโอกาสให้กลุ่มคนเหล่านี้ สามารถกู้เงินเพื่อนำมาลงทุนในการประกอบอาชีพได้ จึงเป็นผลให้สมาชิกเพิ่มมากขึ้น

การใช้ประโยชน์เงินกองทุนหมู่บ้านของเกษตรกร ในการแก้ไขปัญหาหนี้สินนอกระบบ

จากปัญหาที่เกษตรกรในอำเภอหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ ต้องเผชิญเหตุฉุกเฉินที่จำเป็นเร่งด่วน ไม่มีเครดิตที่จะกู้เงินจากสถาบันการเงิน ไม่มีที่พึ่งทางการเงิน จึงต้องอาศัยเงินนอกระบบ ซึ่งในจำนวนนี้ ส่วนใหญ่ร้อยละ 54.5 ประกอบอาชีพทางการเกษตร อีกทั้งบางหมู่บ้านมีความห่างไกล จึงเป็นอุปสรรคในการเดินทางมาติดต่อกับสถาบันการเงินต่างๆ ปัญหาเหล่านี้ สามารถแก้ไขได้โดยกองทุนหมู่บ้าน กล่าวคือ เกษตรกรที่เป็นหนี้ระบบสามารถสมัครเป็นสมาชิก และเงินกู้ในอัตราดอกเบี้ยที่แต่ละกองทุนกำหนดขึ้นเอง แต่ไม่เกิน 15% ต่อปี เพื่อเป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนสำหรับการลงทุน พัฒนาอาชีพ สร้างงาน สร้างรายได้ ลดรายจ่าย บรรเทาเหตุฉุกเฉิน และความจำเป็นเร่งด่วนของสมาชิก ตลอดจนพัฒนาหมู่บ้านให้

มีความเข้มแข็ง มีความผูกพัน มีความสามัคคี ร่วมกันคิด ร่วมกันทำ จัดกระบวนการเรียนรู้ให้สามารถพึ่งพาตนเองได้

นอกจากนี้ ผลการศึกษากลุ่มตัวอย่างที่เป็นคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านในอำเภอหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ จำนวน 130 ราย เกี่ยวกับลักษณะพื้นฐานทางสังคมและเศรษฐกิจ พบว่า ร้อยละ 57.7 เป็นชาย ร้อยละ 42.3 เป็นหญิง อายุเฉลี่ย 48.36 ปี ร้อยละ 44.6 จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย หรือปวช. ร้อยละ 54.5 ประกอบอาชีพการเกษตร มีรายได้เฉลี่ย 127,104 บาทต่อปี และการนำเงินกองทุนหมู่บ้านไปใช้ประโยชน์ของสมาชิก พบว่า ร้อยละ 96.9 นำเงินไปประกอบอาชีพการเกษตร ร้อยละ 61.5 ค้าขาย ร้อยละ 26.9 ทุนการศึกษามัธยม ร้อยละ 20.0 ชำระหนี้ นอกระบบ และร้อยละ 3.1 ใช้จ่ายในครัวเรือน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

Table 1 The Utilization of Fund

Type of Activities ¹	Amount (n=130)	Percent
1. Agriculture	126	96.9
2. Trade	80	61.5
3. Child scholarship	35	26.9
4. Informal debt payment	26	20.0
5. Household	4	3.1

*¹ Select more than one

สรุปและวิจารณ์

ประเด็นที่ 1 การดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านในอำเภอหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ จะประสบความสำเร็จ นั้น ต้องอาศัยคณะกรรมการเป็นกลไกหลักในการดำเนินงาน โดยเป็นผู้มีความซื่อสัตย์ เสียสละ มีความโปร่งใส และมีการจัดประชุมเพื่อชี้แจง ผลการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง เพื่อเปิดโอกาสให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วม และได้แสดงความคิดเห็น

ประเด็นที่ 2 ปัญหาสมาชิกในอำเภอหนองบัวแดง

จังหวัดชัยภูมิ บางรายไม่สามารถชำระคืนเงินกู้ได้ตรงตามระยะเวลาที่กำหนด นั้น สทบ. ได้ปรับปรุงแก้ไขระเบียบ โดยกำหนดระยะเวลาการชำระคืนเงินคืนไม่เกิน 2 ปี จากเดิม ไม่เกิน 1 ปี และสมาชิกบางรายยังกู้เงินนอกระบบ เนื่องจากค่าใช้จ่ายในการประกอบอาชีพทางการเกษตรมีราคาสูงขึ้น สทบ. ได้ปรับปรุงแก้ไขระเบียบ โดยสมาชิกรายหนึ่งกู้เงินได้ไม่เกิน 30,000 บาท ถ้าเกิน 30,000-75,000 บาท จะต้องประชุมสมาชิกเพื่อพิจารณา จากเดิมรายหนึ่งกู้เงินได้ ไม่เกิน 20,000 บาท ถ้าเกิน 20,000- 50,000 บาท จะต้อง

ประชุมสมาชิกเพื่อพิจารณา ส่วนสมาชิกบางรายเป็นผู้ด้อยโอกาส ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป ไม่มีที่ดินทำกิน ไม่มีหลักทรัพย์ ค่าประกันเงินกู้จากสถาบันการเงิน ปัญหาดังกล่าวรัฐบาลได้มีการจัดสรรเงินให้กองทุนหมู่บ้านอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือ ปี พ.ศ. 2544 หมู่บ้านละ 1 ล้านบาท ปี พ.ศ. 2546 เพิ่มทุนระยะที่ 1 ตามศักยภาพของกองทุน จำนวนเงิน 100,000 บาท ปี พ.ศ. 2552 เพิ่มทุนระยะที่ 2 ตามจำนวนสมาชิก ไม่เกิน 600,000 บาท และปี พ.ศ. 2555 เพิ่มทุนระยะที่ 3 หมู่บ้านละ 1 ล้านบาท เพื่อให้สมาชิกรายดังกล่าว มีโอกาสกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านได้

ประเด็นที่ 3 การแก้ไขปัญหาหนี้ในระบบของเกษตรกรในอำเภอหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ พบว่ากองทุนหมู่บ้านได้มีส่วนแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยจะเห็นได้จากการเข้ามาเป็นสมาชิกเพิ่มขึ้น มีการออมเงินเพิ่มขึ้น มีการจัดสวัสดิการแก่สมาชิก และจัดสาธารณประโยชน์แก่ชุมชนเมื่อสิ้นปีบัญชี ทำให้ชุมชนมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สามารถพึ่งพาตนเองได้

ประเด็นที่ 4 หากกองทุนหมู่บ้านเป็นแหล่งเงินหมุนเวียนเคียงคู่หมู่บ้านในอำเภอหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ ต่อไปในอนาคต ปัญหาหนี้ในระบบของเกษตรกรจะลดน้อยลงตามลำดับ ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับลักษณะการใช้จ่ายเงินของแต่ละบุคคลหากมีการใช้จ่ายอย่างพอประมาณ มีเหตุผล มีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวเอง โดยน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้แล้ว จะสามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้อย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

หน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้อง ควรติดตามให้คำแนะนำ จัดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สอบถามถึงสภาพปัญหา และความต้องการของคณะกรรมการและสมาชิกกองทุนหมู่บ้านในอำเภอหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิอย่างต่อเนื่อง พร้อมทั้ง ขยายผลโดยการนำองค์ความรู้ไปถ่ายทอดสู่กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองในจังหวัดชัยภูมิ เพื่อร่วมกันส่งเสริมและพัฒนาให้สามารถแก้ไขปัญหาของสมาชิกได้อย่างยั่งยืน

คำขอบคุณ

ขอขอบคุณผู้บริหารสำนักงานกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (สทบ.) ที่ได้สนับสนุนการศึกษานี้

เอกสารอ้างอิง

- นภา ศรีนวล สุนันท์ สีสั่งข์ และพรชูลี นิลวิเศษ. 2555. มูลเหตุการเป็นหนี้ในระบบของเกษตรกรอำเภอปลาปาก จังหวัดนครพนม. น. 1-5 ใน: ประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา
- มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 2, 4-5 กันยายน 2555. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สุโขทัย.
- พระราชบัญญัติกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ. 2547. (2547). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 121 (ตอนพิเศษ 85 ก), 1-13.
- วโรทัย โกศลพิศิษฐ์กุล. 2549. เรื่องหนี้สินภาคครัวเรือนของเกษตรกรในชนบทไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อนุดิษฐ์ นาคกรทรรพ. 2556. ผลการสำรวจสำมะโนการเกษตร พ.ศ. 2556. ใน: การแถลงข่าว. 23 กันยายน 2556. กรุงเทพฯ: